

Kiss Bernadett

KASS JÁNOS ZENEI ILLUSZTRÁCIÓI
A KISISKOLÁSOK TANKÖNYVEIBEN

Tanulmányomban részletesebb betekintést nyerhetünk a kisgyermekekhez szóló, ének-zene témájú tankönyvi illusztrációiba, Szabó Helga: *Első énekeskönyvem*, *Énekeskönyv 2.*, Földvári Erika, Lassúné Ruskó Renáta, Dr. Csizmazia György: *Ábécés Olvasókönyv* című tankönyvek alapján. E tankönyvek elemzése azon szempontokat vizsgálja, miként segítik az illusztrációk a gyermekek és diákok értelmezését, hatékonyabb tanulását.

Szabó Helga tankönyve általános iskola ének-zene tagozatos első gyerekek számára szól, a Kodály módszer és a Nemzeti Alaptanterv követelményeit valósítja meg. Magyar népi gyermek- és játékdalok, óvodai mondókák segítségével vezeti be a gyerekeket az ének-zene világába. A diákok tanulását Kass János játékos illusztrációi, apró motívumai segítik, teszik színesebbé. Több kiadás is készült, melyek közül az 1998-ban kiadott 9. kiadásból dolgoztam.

A könyv alapszínei a fekete, a fehér és a zöld variabilitása lehetőséget ad a kisiskolások körében közkedvelt színezős feladatokra is. A könyv eleje bemutatja a két, a későbbiekben is gyakran használatos jelet, ezek a „mondjátok”¹ (kisgyerek résnyire nyitott szájjal) és „énekeljétek”² (éneklésre tátott szájú kisgyerek). Ugyanezeket az ábrákat használja a ritmus elmagyarázására is, a szöveggel leírt beszéd és ének mellé illeszti a rajzokat, valamint a hosszú és rövid hangok változását hosszú illetve rövid vonalakkal szemlélteti.³ „Ahogy a dallam nem lehet ritmus nélkül, a gyermekjátékdal sem teljes, ha nem társul játékkal, mozgással.” A tanulókat a körtáncok lerajzolásával motiválja a közös játékra.⁴ Az összes mondókánál kisebb-nagyobb illusztrációt láthatunk, mely röviden jellemzi az adott szöveg tartalmát. Például: „Csigabiga gyere ki! Ég a házad ideki” – a mondóka mellett egy csiga ábrázolása; „Gólya viszi a fiát, utoléri az anyját” – két gólyát láthatunk, a nagyobbik viszi a szájában a kisebbet; a „Tekeredik a kígyó” kezdetű gyerekdalnál nem csak kígyó van, de a szöveg és a kotta is úgy tekeredik, mintha kígyó akarna lenni. Ezeknek az ábrázolásoknak a segítségével a még betűket nem ismerő, olvasni nem tudó elsősök is könnyedén felismerhetik melyik mondókáról van szó.⁵ A szolmizáció bemutatása többféle módon történik. Először még csak vonalakkal és hangjegyekkel ábrázolja a dallamok ívét, a gyerekeknek meg kell vizsgálni, hogy az éppen lefelé vagy felfelé kanyarodik.⁶ Néhol

¹ 1. ábra: SZABÓ Helga: *Első énekeskönyvem*, 4. oldal – mondjátok.

² 2. ábra: Uo. 4. – énekeljétek.

³ 3. ábra: Uo. 5. – a ritmus.

⁴ 4. ábra: Uo. 8. – körtánc ábrája.

⁵ 5. ábra: Uo. 10. – Csigabiga gyere ki..., Gólya viszi a fiát... kezdetű mondókák ábrái.

⁶ 6. ábra: Uo. 12. – Tekeredik a kígyó... kezdetű mondóka kottaképe és ábrája.

a hangjegyeket felváltják különböző (a szövegre utaló) rajzok. Például: „Béka, béka, brek, brek, brek...” szöveg nélkül, csak hét ugró békát láthatunk, a dallammal megegyezően az első három egy szinten, a negyedik egy picivel (egy hanggal) feljebb. Az ötödik és hatodik szintén az első háromnak a szintjén található, mely azt jelezi, hogy azt a két hangot is ugyan azon a hangon kell énekelni. Az utolsó és egyben legnagyobb béka legalul azt jelzi, hogy ott valamennyivel nagyobb ugrás történik a dallamban, valamint hangsúlyost kap az utolsó „brek”.⁷ Majd megjelennek az első szolmizációs hangok, a szó és a mi. Először csak a dallamvonalak alatt, majd a kottaképben a hangjegyek fölött is látható. Következő lépésben ismerteti a vonal, vonalköz, 5. vonal fölött és 1. vonal alatt fogalmát, ábrázolja a szó és mi szolmizációkat kézjelekkel is.⁸ Az újonnan bevezetett vonalrendszerben a „Csigabiga told ki szarvadat” kezdetű dal nem csak hangjegyekkel van ábrázolva, hanem hangjegyeket helyettesítő csigákkal is.⁹ Mielőtt a tankönyv tisztázná a szünet fogalmát, a szünet jel helyére egy napocskát rajzol a „Süss fel nap”-ban, majd kérdőjellel helyettesíti.¹⁰ Képregényszerű jelenttel is szimbolizálja a szünetet, melyben a mindennapi életből ábrázolja azt, mikor tartunk szünetet. Például: macika tv nézés után lefekszik aludni (alvás = szünet).¹¹ A tankönyv felénél egy új jellel találkozhatunk: kislány és bakelit lemezlejátszó, melyhez a feladat „Hallgassátok meg!”¹² Ezeknél a jeleknél a diákok már Kodály Zoltán, Bartók Béla és Mozart által komponált gyermekekhez szóló műveit ismerhetik meg. A tankönyv végén található egy gyűjtemény, melyben leírást kaphat a pedagógus a korábban képekben illusztrált mondókákhoz, lejegyzí a dallamokhoz írt összes versszakot, valamint különböző játékokhoz is olvashatunk feladatokat.

Az általános iskola ének-zene tagozatos másodikosok számára szóló könyv, Szabó Helga *Énekeskönyv 2.* című tankönyve hasonlóan a Nemzeti Alaptanterv elvárásaira épült. „A könyv borítóját, a rajzokat, a kiemelt zenei szemléltető ábrákat Kass János tervezte. Mind a rajzok, mind a témákat lezáró sordíszek játékosak, derűsek.”¹³ Több kiadás is készült, melyek közül az 1997-ban kiadott 8. kiadásból dolgoztam. A fekete-fehér mellett a díszítő szín itt a piros, mely gyakran kiemeli az ábrázolt gyerekek arcán ülő mosolyt. A könyv felépítése az elsős könyvhöz hasonlóan indul. „Játsszatok el minden játékot!” – szólítja fel a diákokat, majd ennek jelét vázolja fel, melyen egy kisfiú és egy kislány játszanak.¹⁴ A ritmusérzék fejlesztéséhez, valamint a különböző ritmusok megismeréséhez ritmusjátékokat találhatunk. Az egyik feladat arra biztatja a gyerekeket,

⁷ 7. ábra: Uo. 20. – békás ábra

⁸ 8. ábra: Uo. 22. – szó és mi szolmizációs kézzel

⁹ 9. ábra: Uo. 22. – vonal és vonalköz

¹⁰ 10. ábra: Uo. 23. – vonal alatt és felett

¹¹ 11. ábra: Uo. 23. – csigás kottakép

¹² 12. ábra: Uo. 30. – Süss fel nap... kezdetű mondóka kottaképe

¹³ 13. ábra: Uo. 31. – utolsó macis ábrarozat

¹⁴ 14. ábra: Uo. 48. – Hallgassátok meg! jele

¹⁵ Idézet: https://bookline.hu/product/home.action?_v=Szabo_Helga_Enekeskonyv_2_o_Emelt_szi&id=297&type=22

¹⁶ 15. ábra: Szabó Helga: *Énekeskönyv 2.*, 4. oldal – az énekeskönyv legfontosabb jele

hogyan a környezetükben megtalálható „természetes ritmushangszerekkel” játszunk el a leírt példákat. A feladat leírása alatt ötletadó ábrát láthatunk.¹⁵ A szinkópa fogalmának ismertetésénél virág rajzokat láthatunk. A szinkópához hasonlóan a kisebb virágok a nyolcad értékeket szimbolizálják, a nagyobb virágok pedig a negyed értékű hangokat.¹⁶ Majd az ábécés nevek bevezetése előtt újra átismétli az egymás mellett lévő szolmizációs hangokat. Ezt kézjelekkel, szomszédok illusztrálásával, valamint egy metallofon egymás mellett lévő hangjaival szemlélteti.¹⁷ Miután ismertette az ábécés neveket, azok felváltják a metallofonon lévő szolmizációs elnevezéseket. Következő lépésben a gyerekek a furulya hangjaival, különböző fogásaival találkozhatnak. Az ábrák segítségével könnyen megtanulhatják, melyik hangot hogyan kell lefogni.¹⁸ Az öt egymás mellett lévő hang a későbbiekben új szerepet kap. Megismerhetjük a pentakord fogalmát, melyet furulya fogásokkal szemléltet.¹⁹ A pentatont, melyben „szomszédos és ugrásnyi távolságokra levő hangok” vannak,²⁰ olyan kézzel szemlélteti, amelyen a hüvelykujj és a kisujj távolabb van a többi ujjtól és ez a távolság jelenti a ti és a fá hangok kimaradását.²¹ Később ugyan ezt a metallofon felső sorával, valamint a zongora fekete billentyűivel is ábrázolja.²² A kis és nagy szekund fogalmát szintén a szomszédok segítségével magyarázza el. A kis szekundnál közel lakó, egymást jól ismerő szomszédokat jelenít meg, a nagy szekundnál pedig olyan szomszédokat látunk, akik távolabb laknak egymástól és kevésbé vannak jóban.²³ Ebben a tankönyvben is megjelenik a zenehallgatás jele,²⁴ viszont itt a bakelit lemezelejátszó mellett már két kisgyerek, egy lány és egy fiú látható. A tankönyv hanganyaga betekintést ad J. S. Bach, Vivaldi, Prokofjev, Farkas Ferenc és Weiner Leó munkásságába. Külön figyelmet fordít a zenehallgatáshoz szükséges csendre. Ezt mosolygós, zenét hallgató gyerekekkel szemlélteti, ahol hangjegyekkel jelöli, hogy a zenelejátszóból szól a zene. A gyerekek csöndben figyelik a zenét, a csendet csak a madarak éneke törheti meg.²⁵ A tankönyv fő centrumában a gyermekdalok és – játékok állnak. Ezekhez, a pedagógust segítő leírások a könyv hátuljában külön fejezetként megtalálhatók.²⁶ Két gyermekdal és egy gyerekjáték ábrázolását emeltem ki a könyvből: „Egy boszorka van, három fia van” kezdetű szlovák népdal illusztrációján a szöveghez hűen láthatunk egy boszorkát, valamint annak három fiát.²⁷ A „Szegény legény vagyok én” kezdetű dalnál pedig egy olyan legényt láthatunk, aki vándorol, járja a mezőket.

¹⁵ 16. ábra: Uo. 2., 7. – legalsó ábra

¹⁶ 17. ábra: Uo. 97. – virágos ábra

¹⁷ 18. ábra: Uo. 9. – öt szomszéd, 19. ábra – metallofon

¹⁸ 20. ábra: Uo. 18. – furulyák

¹⁹ 21. ábra: Uo. 22. – furulyák

²⁰ Uo. 28.

²¹ 22. ábra: Uo. 28. – kéz

²² 23. ábra: Uo. 30. – pentaton fémlapok és billentyűk

²³ 24. ábra: Uo. 38. – szomszédok

²⁴ 25. ábra: Uo. 42. – hallgatás jele

²⁵ 26. ábra: Uo. 43. – csendes percek

²⁶ 27. ábra: Uo. 33. – A játékok leírása

²⁷ 28. ábra: Uo. 33. – Egy boszorka van

Látszik rajta, hogy szegény, hiszen csak egy ruhája van és az is tele van befoltozott lyukakkal.²⁸ Az alábbi páros fordulós játéknál az ábrázoláson a második versszak pontos leírását láthatjuk, melyben egy kislány megy a kútra vízért, azonban egy fiú az útjában áll.²⁹

Földvári Erika, Lassúné Ruskó Renáta, Dr. Csizmazia György *Ábécés Olvasókönyv* című tankönyve elsősöknek szóló olvasókönyv egy integrált tankönyvcsalád fő eleme. Betekintést nyújt az olvasás, írás-helyesírás, környezetismeret, ének-zene, technika és rajz órák tananyagába, mellyel érdekesebbé teszi a betűkkel való megismerkedést. A tankönyvet még színesebbé varázsolják Kass János illusztrációi. A könyv szerkesztői Földvári Erika, Lassúné Ruskó Renáta és Dr. Csizmazia György, akikkel „személyesen” is megismerkedhetünk Kass illusztrációi által, valamint Kass János önmagát is bemutatja. A könyv, amiből dolgoztam 2001-es szegedi kiadású, melyet Kass az olvasókönyv végén a szegedi Dómmal szimbolizál.³⁰

Amint kinyitjuk a könyvet, az első oldalon rögtön az ábécé betűivel találkozhatunk, melyekhez Kass olyan tárgyakat rajzolt, amiknek a kezdőbetűi megegyeznek az adott betűvel (kivétel a bodza). Ez segít a gyerekeknek a betűkhöz hangokat párosítani, hiszen miután felismerték mi van az ábrán, tudják, hogy annak a szónak a kezdőbetűjét hogyan kell leírni, valamint itt egyben láthatják a magyar ábécé összes betűjét.³¹ A könyv szeptembertől júniusig hónapokra osztott,³² így „a gyerekek tanulás közben végighaladhatnak az évszakok változásain, az ide kapcsolódó ünnepeken és szokásokon.” Szeptemberben az iskolába járással és a ház körüli állatokkal ismerkedhetnek meg, melyek mindennapi jelenségekkel tarkítottak, olykor képregényszerűen.³³ A tanulóknak olyan fajta feladatokat kell megoldaniuk, melyek a könyvben többszöri is előfordulnak. Például: Mi van a képen? A gyerekeknek fel kell ismerni mi látható az illusztráción. Az ábrák alatt pontokat találunk, melyek azt mutatják, hány betűből áll a szó, illetve apró távolsággal jelzik hol kell elválasztani.³⁴ Októberben kezdődik az ábécé tanulása. Hasonlóan a könyv első oldalához, minden új betűnél különböző rajzokat láthatunk. Itt Kass már nem ragaszkodik ahhoz, hogy olyan szavakat ábrázoljon, ahol az adott betű a szó elején található.³⁵ Januárban, miután a betűket már megtanulták és begyakorolták, kezdődik az olvasás. Mindegyik rövid mese vagy mondóka mellett a történethez illeszkedő illusztrációt találunk, Móricz Zsigmond *A török és a tehenek* című meséjénél pedig már két illusztráció van. Az elsőnél Mehemedet látjuk, aki jellegzetes török ruhát visel, turbánján a piros

²⁸ 29. ábra: Uo. 51. – Szegény legény

²⁹ 30. ábra: Uo. 46. – Páros fordulós ábra és hozzá tartozó szöveg

³⁰ 31. ábra: Földvári Erika, Lassúné Ruskó Renáta, Dr. Csizmazia György: *Ábécés Olvasókönyv*, a könyv elején ábra a szerzőkről és Kassról.

³² 32. ábra: Uo. A tartalomjegyzék végén ábra a szegedi Dómról.

³³ 33. ábra: Földvári Erika, Lassúné Ruskó Renáta, Dr. Csizmazia György: *Ábécés Olvasókönyv*, a tankönyv borítójának belső fele

³⁴ 34. ábra: Uo. A tartalomjegyzék ábrái

³⁵ 35. ábra: Uo. 8. – Így jutok az iskolába

³⁶ 36. ábra: Uo. 25. – feladat

³⁷ 37. ábra: Uo. 79.

és fehér hátterű hold alak a török zászlót szimbolizálja. Mehemed örül, hisz először van tehenek között. A második képen már a levegőben száll, hiszen felrúgta a tehen, amiért meghúzta a farkát.³⁶ Móricz *Iciri-piciri* című meséjénél szintén két rajzot találunk. Először megismerhetjük a szereplőket, a piros csizmás „iciri piciri kis macskát” két tehenével, a következő ábrán pedig azt a jelentet láthatjuk, mikor a macska megtalálja elveszettnek hitt teheneit egy tökből előbújva.³⁷ Érdekesség, hogy a könyvben mindegyik oldalon az oldalszám olyan mintával van kiemelve, ami szimbolizálja az adott oldalon található témát, mesét. A korábban kiemelt példák közül a „j” betű ismertetése a 103. oldalon található, ahol az oldalszám egy jégvirág közepébe van írva, *A török és a tehenek* című mese 194-es oldalszáma pedig egy tehen orrára utal.³⁸

Kass János olyan tankönyvi illusztrációkat készített, melyek élvezetesebbé, színesebbé teszik a gyerekek számára a tanulást. Rajzai segítenek a diákoknak a szöveg értelmezésében, illetve a félreértés elkerülésében. Az olvasást tanuló gyerekek is könnyebben értelmezhetik a szöveget, hiszen az illusztrációk alapján már van elképzelésük annak tartalmáról. Vonásai letisztultak, könnyen értelmezhetőek, gyakran használ népies elemeket (virág, madár), melyek betekintést adnak a magyar népi hagyományok közé. Figurái jókedvű alakok, melyek mosolyt csálnak a gyerekek és felnőttek arcára egyaránt.

³⁶ 38. ábra: Uo. 194–195.

³⁷ 39. ábra: Uo. 196–197.

³⁸ 40. ábra: Uo. 103–194.

Bibliográfia

INTERNETES HIVATKOZÁSOK:

<https://moly.hu/konyvek/szabo-helga-első-énekeskönyvem>

[https://bookline.hu/product/home.action?v=Szabo Helga Enekeskonyv 2 o Emelt szi&id=297&type=22](https://bookline.hu/product/home.action?v=Szabo+Helga+Enekeskonyv+2+o+Emelt+szi&id=297&type=22)

[https://hu.wikipedia.org/wiki/Kass J%C3%A1nos](https://hu.wikipedia.org/wiki/Kass_J%C3%A1nos)

[http://www.museum.hu/muzeum/285/Kass Galeria](http://www.museum.hu/muzeum/285/Kass+Galeria)

[https://www.kollergaleria.hu/artist/kass janos-19-hu](https://www.kollergaleria.hu/artist/kass_janos-19-hu)

KÖNYVEK:

SZABÓ Helga: *Első énekeskönyvem* (1998, 9. kiadás), *Énekeskönyv 2.* (1997, 8. kiadás)

FÖLDVÁRI Erika, LASSÚNÉ RUSKÓ Renáta, DR. CSIZMAZIA György: *Ábécés Olvasókönyv* (Szeged, 2001)

SZERZŐINK

BENE ZOLTÁN, doktorjelölt,
SZTE, Málnási Bartók György Filozófia Doktori Iskola,
benez1973@gmail.com

KISS BERNADETT, ének – angol szakos 3. évf. BA
kissbernadett.kb@gmail.com

DR. MAROSI KATALIN, DLA főiskolai docens, festőművész, SZTE JGYPK
Rajz és Művészettörténet Tanszék
katamarosi13@gmail.com

DR. HABIL MÁTÉ ZSUZSANNA CSc, művészetfilozófus, irodalmár,
az SZTE JGYPK Művészeti Intézet Rajz - Művészettörténet Tanszékének
főiskolai tanára, az SZTE Filozófia Doktori Iskolája témavezetője,
a Művészeti Szakkollégium vezetője.
mate.zs@vnet.hu

NAGY SZABINA, szolfézs tanár, korrepetitor,
Farkas Ferenc Zene- és Aranymetszés Művészeti Iskola
szabinax@gmail.com

PUSZTAI VIRÁG, tanársegéd,
SZTE JGYPK SZITK
pusztai.virag@jgypk.szte.hu

SZABÓ ESZTER, képi ábrázolás szakos BA 3. évfolyam.
szeszi2@gmail.com

PROF. DR. HABIL. SZABÓ TIBOR, filozófus, emeritus professor,
SZTE, JGYPK
szabo@jgypk.szte.hu

DR. HABIL. TÓTH SÁNDOR ATTILA, irodalomtörténész,
főiskolai tanár, SZTE JGYPK TÓKI
stoth@arts.u-szeged.hu

VÁRALJAI ANNA, művészettörténész, egyetemi tanársegéd
SZTE-BTK Filozófia Tanszék
varaljaianna@gmail.com